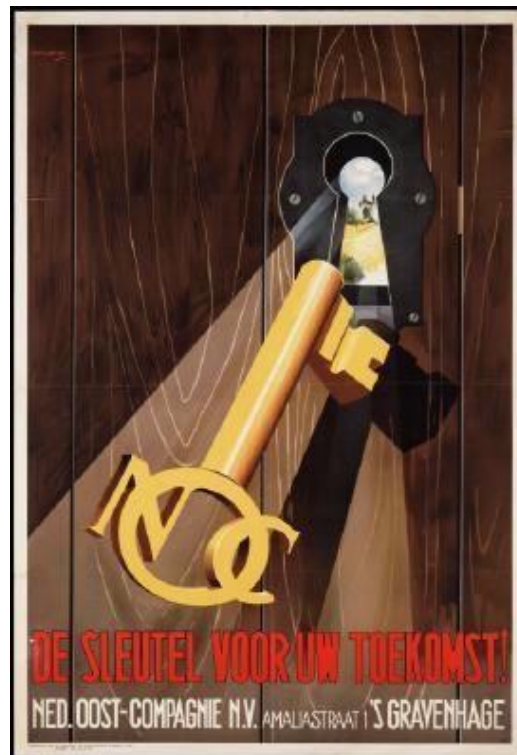

Arnout de Waard: Bezetter of Boer?

De belevingen van een boerendirecteur in Rogatschef.

Victor Flietstra

Studentnummer: 3298167

Cursus: OZS III; Biografisch Project – op avontuur in koloniën en bezet gebied

Cursuscode: 201000176

Docent: G. von Frijtag

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
2.	De NOC en de Duitse kolonisatie van Oost-Europa	4
	2.1. De Duitse kolonisatie	4
	2.2. Organisatie en het mislukken van de NOC	8
3.	Arnout de Waard	13
	3.1 Wie was Arnout de Waard	13
	3.2 Het verblijf van Arnout de Waard op Rogatschef	16
	3.3 Voortijdig vertrek	22
	3.4 Berechting	25
4.	Conclusie	27
5.	Literatuurlijst	30

1. Inleiding

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkten duizenden Nederlanders – al dan niet gedwongen - in door Duitsland veroverde gebieden. De Nazi's wilde in de veroverde gebieden 'Arische koloniën' stichten, hierbij werd de hulp van 'Arische broedervolken' ingeschakeld. Denemarken, Noorwegen, Vlaams België, Zweden en Nederland kwamen hiervoor in aanmerking.¹ Uiteindelijk is Nederland het enige land dat in het kader van deze kolonisatie boeren naar Oost-Europa² zond. De vooraanstaande NSB'er (Nationaal-Socialistische Beweging) Rost van Tonningen richtte de Nederlandsche Oostcompagnie (NOC) in 1942 op om de Nederlandse kolonisatie te stroomlijnen. Eén van de Nederlanders die oostwaarts trokken was Arnout de Waard, een Nederlandse boer die als directeur van de opleidingsschool van de NOC in Rogatschef in de Oekraïne terecht kwam.

In deze scriptie wordt uiteen gezet wat de motivatie was van De Waard om naar Rogatschef te gaan en welke gevolgen deze keuze voor hem had. De Waard was een NSB'er, maar ook een praktisch ingestelde boer. Hij rechtvaardigde tijdens zijn berechting na de oorlog zijn lidmaatschap van de NSB en zijn vertrek naar het Oosten als volgt: *'De slechte toestanden in den landbouw hebben mij ertoe bewogen lid te worden van de N.S.B.(...).'*³ Wat woog voor De Waard het zwaarste: zijn wens om Nederlandse boeren nieuwe bestaansmogelijkheden in Oost-Europa te bieden of bijdragen aan het 'Arisch' maken van dit deel van het Duitse Rijk? Ik licht eerst toe hoe de NOC was georganiseerd en hoe zij opereerde. Vervolgens ga ik in op de achtergronden van De Waard, de gang van zaken in Rogatschef en zijn voortijdige vertrek. De Waard verbleef namelijk uiteindelijk nog géén jaar in de Oekraïne. Ik sluit af met de berechting van De Waard na de oorlog.

¹ D. Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers* (Amsterdam 2004), 180.

² In mijn scriptie gebruik ik de geografische aanduiding 'Oost-Europa' daaronder vallen de volgende landen: Polen, de Oekraïne, Estland, Letland, Litouwen en Wit-Rusland.

³ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952, nummer toegang 2.09.09, inventaris nummer 33076, Uitspraak van het Tribunaal voor het Arrondissement Dordrecht (Trib Dordrecht 40).

Het korte verblijf van De Waard en de tamelijk summere informatie in het bronnenmateriaal hebben ertoe geleid dat mijn onderzoek zich voornamelijk beperkt tot de periode november 1942 tot maart 1943. Voor mijn onderzoek heb ik kennis genomen van het persoonlijke CABR (Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging)-dossier van De Waard en het archief van de NOC in het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie). Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van relevante literatuur voor dit onderwerp. Een belangrijk standaardwerk over de Nederlandse betrokkenheid bij de kolonisatie in Oost-Europa is het onderzoek van David Barnouw *Oostboeren, Zee-Germanen en Turfstekers*, tot nog toe de enige monografie over de NOC en de Nederlandse deelname aan de kolonisatie in Oost-Europa.

2. De NOC en de Duitse kolonisatie van Oost-Europa

2.1 De Duitse kolonisatie

Over de reden waarom Hitler besloot tot de aanval op Rusland bestaan in de literatuur verschillende visies. In *Hitler's Empire* betoogt Mark Mazower dat Hitler tot de aanval overging om meer 'Lebensraum' te verkrijgen en economisch gewin te behalen uit een groot Duits Rijk. De veroveringen vallen volgens hem binnen het Duitse kolonialisme.⁴ De inlijving van grote delen van Oost-Europa bij het Derde Rijk was het gevolg van de inval, net als het gebruik van deze gebieden als nieuwe Duitse koloniën. Deze nieuwe koloniën moesten goed worden benut om het Germaanse ras sterker te maken.⁵ Door de Duitse Wehrmacht werd het gebied en de inwoners op grote schaal uitgebuit en leeggeroofd. Het leger had immers voorraden nodig.⁶ Götz Aly stelt in zijn boek *Hitler's Volksstaat* dat het de Nazi's niet om de vernietiging van Joden en andere groepen die niet zuiver 'Arisch' waren te doen was. Het streven van de Nazi's was volgens Aly Duitsland een economische superioriteit te bezorgen. Deze superioriteit werd

⁴ M. Mazower, *Hitler's Empire, Nazi rule in occupied Europe* (Londen 2008), 464-466; W. Lower, *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine* (North Carolina 2005), 259-263.

⁵ Mazower, *Hitler's Empire*, 464-466; W. Lower, *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine* (North Carolina 2005), 179,180, 222, 259-263

⁶ Lower, *Nazi Empire-Building*, 44.

behaald op en betaald door de veroverde volken.⁷ Alle gevangen genomen soldaten van het Rode Leger bijvoorbeeld werden ingezet als arbeidskrachten.⁸

Adam Tooze daarentegen stelt in *The Wages of Destruction* dat het verdrijven en vermoorden van Joden en het innemen van hun bezittingen een cruciaal onderdeel van de Duitse oorlogseconomie was. Hiermee sloeg het Naziregime twee vliegen in één klap. Door de Holocaust werd 'De Joodse samenzwering' tegen het 'Arische ras' ongedaan gemaakt en vielen alle Joodse bezittingen in Duitse handen.⁹

Onderdeel van Operatie Barbarossa was de kolonisatie en bestuur van de veroverde gebieden in Oost-Europa. In Generalplan Ost werd minutieus uitgewerkt '(...)hoe de bezette gebieden ingericht, gekoloniseerd en bestuurd dienden te worden(...)'¹⁰. Alfred Rosenberg, minister van het Ostministerium, en Heinrich Himmler, hoofd van de SS, waren van mening dat alle oorspronkelijke bewoners moesten worden verwijderd of als slaven dienst zouden moeten doen. Zij waren de grote voorvechters van een utopische Germaanse kolonie in het Oosten.¹¹ Himmler had in de Oekraïne een modelkolonie opgezet als voorbeeld voor de rest van Oost-Europa.¹² Het Ostministerium, waarvan Rosenberg minister was, was belast met de taak om de veroverde gebieden in het Oosten te besturen. Het Ostministerium was echter niet de enige Duitse instantie in het Oosten, zo waren bijvoorbeeld de Wehrmacht en de SS ook belanghebbend in het Oosten.¹³

In juni 1941 begon Nazi-Duitsland haar aanval op de Sovjet-Unie 'Operatie Barbarossa'. Aanvankelijk verliep deze operatie succesvol en werden grote gebieden op de Sovjet-Unie veroverd. In het kielzog van het Duitse leger kwamen verschillende andere groepen en

⁷ A. Götz, *Hitlers Volksstaat, Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, (Hamburg 2005), 250-253.

⁸ Lower, *Nazi Empire-Building*, 44.

⁹ A. Tooze, *The Wages of Destruction, The Making and Breaking of the Nazi Economy*, (Londen 2006).

¹⁰ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 21.

¹¹ Ibidem, 21, 22

¹² Mazower, *Hitler's Empire, Nazi rule in occupied Europe* (Londen 2008), 211, 219.

¹³ Lower, *Nazi Empire-Building*, 98-101.

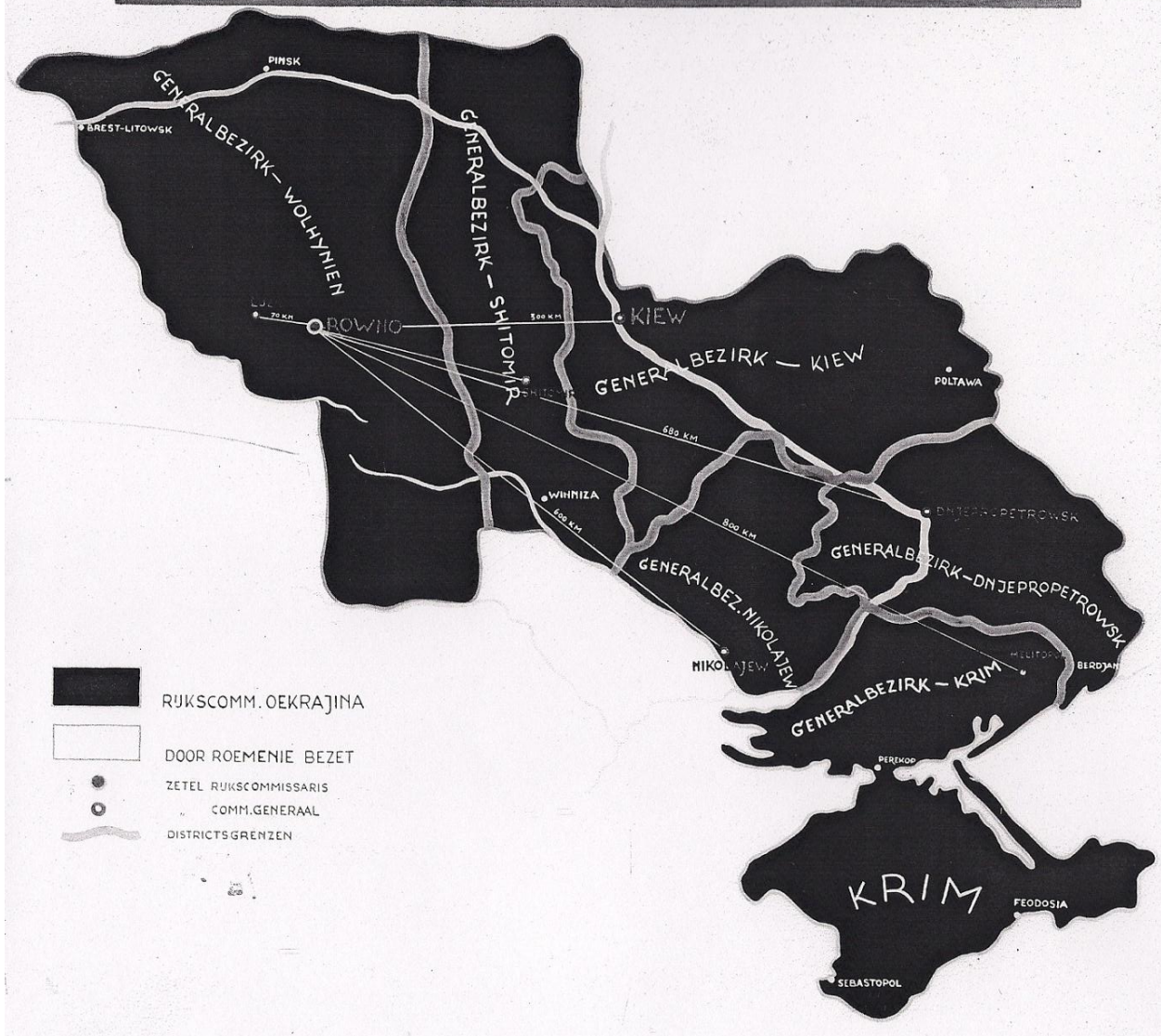
instanties naar het Oosten. Deze groepen en organisaties moesten het bestuur en de exploitatie van de Oostgebieden in goede banen leiden. De SS-Einsatzgroepen, een civiel bestuur en krijgsgevangenenkampen maakten hiervan onderdeel uit.¹⁴ Al snel nadat de militairen verder oostwaarts trokken, arriveerden de eerste kolonisten. Dit waren voornamelijk boeren, in eerste instantie voornamelijk Duitse boeren die belast werden met het produceren van voedsel voor Duitsland en het Duitse leger. In deze beginperiode waren er ook al Nederlanders die oostwaarts trokken. Onder verschillende noemers kwamen de Nederlanders naar de Oekraïne: onder leiding van particuliere ondernemers die het idee hadden dat er geld te verdienen viel in het Oosten. Zij deden dit op advies van de 'Commissie tot uitzending van landarbeiders naar Oost-Europa' (Culano), of onder supervisie van de Werkdienst Holland, de eerste grote organisatie die de kolonisatie van het Oosten organiseerde.

De Duitsers hadden de veroverde gebieden opnieuw ingedeeld in Rijkscommissariaten, onder de directe leiding van een Rijkscommissaris. Zo was Arthur Seyss-Inquart de Rijkscommissaris van het Rijkscommissariaat Nederland. Het Rijkscommissariaat Oekraïne stond onder leiding van Erich Koch, een van de 'Alte Kämpfer'¹⁵, een van de leden van de eerste knokploegen van de Nationaal Socialistische Arbeiders Partij(NSDAP) van Hitler. Koch had hiermee de leiding over een gebied gekregen dat door de Nazi's gezien werd als essentieel voor het voortbestaan van het Nazirijk. De Oekraïne kon namelijk als 'graanschuur van Europa' beschouwd worden als de belangrijkste voedselleverancier voor Duitsland.

¹⁴ Lower, *Nazi Empire-Building*, 66-68.

¹⁵ Mazower, *Hitler's Empire*, 28.

HET RIJKSCOMMISSARIAAT OEKRAJINA

Nederlands Instituut Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Archief Nederlandse Oostcompagnie 176.42, kaarten.

In het Rijkscommissariaat Oekraïne kregen de Nederlanders te maken Ir. Nimtz, de districtskommissaris van het gebied waar de Nederlanders actief waren.¹⁶ Over Nimtz is in de Nederlandse archieven weinig te vinden.¹⁷ In Bijlage I staat een schema van de organisatie van het Rijkscommissariaat Oekraïne uit *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*.

¹⁶ Lower, *Nazi Empire-Building*, 102, 103.

¹⁷ Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie (NIOD), Amsterdam, Archief 176 NOC, inventaris nummer 14, rapport werkzaamheden NOC, 12; NIOD, 176, inv. nr. 138 Rapport Werkdienst Holland te Rowno 21 januari 1943.

De eerste groepen kolonisten werden vaak ingezet als politie-eenheden en leefden onder zware omstandigheden. Zij waren ongeorganiseerd en zowel Duitsers als Nederlanders gingen in eerste instantie niet als boeren aan de slag.¹⁸

2.2 Organisatie en het mislukken van de NOC

In NSB-kringen was er grote belangstelling voor de ontwikkeling van de Oost-gebieden voor 'Arische' exploitatie. Men steunde de Duitse visie dat ook het Oosten volledig 'Arisch' moest worden door middel van kolonisatie. Om dit zeer ambitieuze en grootschalige plan uit te voeren, werden andere 'Arische' volken – zoals het Nederlandse – ingeschakeld bij deze onderneming.¹⁹ Omdat de Nederlanders behoorden tot het 'zuivere Arische' ras mocht Nederland als een van de weinige landen bij deze kolonisatie een rol vervullen: een uitgelezen kans voor zelfverrijking en verbetering van de eigen carrière mogelijkheden.²⁰ In NSB-kringen werd de Nederlandse deelname aan deze kolonisatie ook beschouwd als een belangrijke bijdrage voor de verbetering van de uitgangspositie van Nederland binnen het Duitse Rijk na de oorlog.

Al vanaf de eerste veroveringen van Duitsland in het Oosten trokken er Nederlanders naar deze gebieden toe. In eerste instantie ongeorganiseerd, later in dienst van de Werkdienst Holland en soms geadviseerd door de adviesgroep Culano reisden zij af naar Oost-Europa.²¹ De omstandigheden waaronder de Werkdienst Holland haar werknemers liet werken in het Oosten waren erbarmelijk, wat vaak wrijvingen en vroegtijdige terugkeer onder de werknemers opleverde.

¹⁸ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 24-28.

¹⁹ *Ibidem*, 24.

²⁰ *Ibidem*, 24.

²¹ *Ibidem*, 24-26.

Om de emigratie naar het Oosten te bevorderen en om het 'Oostkolonialisme' te promoten werd in juni 1942 de NOC opgericht. Rost van Tonningen deed dit op verzoek van de Duitse instanties en Seyss-Inquart. Rost van Tonningen, de tweede man van de NSB, richtte de NOC op als een particulier bedrijf dat een monopolie op alle activiteiten met het Oosten zou moeten krijgen. Dit monopolie kreeg Rost van Tonningen op voorwaarde dat de NOC zou zorgen voor voldoende particuliere investeerders en boeren die op vrijwillige basis meewerkten aan de kolonisatie van het Oosten.²² Doordat Rost van Tonningen met zijn functies - secretaris-generaal van het departement van Financiën en van het departement van Bijzondere Economische Zaken, president van De Nederlandsche Bank en houder van hoge partijfuncties - 'aan zijn plafond gekomen was'²³, koos hij ervoor om zelf president van de NOC te worden. Zijn andere functies waren namelijk '(...)geen zaken waarin Rost van Tonningen zich extra zou kunnen onderscheiden als de ware nationaalsocialist.'²⁴ Met de NOC kon hij zich profileren en zo een meer vooraanstaande positie bij de Duitsers krijgen. Rost van Tonningen had zelf duidelijk ideeën over de invulling van de NOC. 'Hij had een groots doel voor ogen, vooral de plaats van Nederland in de *Grossraumwirtschaft* na het sluiten van de vrede(...)'.²⁵ Bovendien konden bedrijven die zich voorheen bezighielden met Nederlands-Indië zich richten op Oost-Europa. Nederlands-Indië was immers veroverd door Japan. Rost van Tonningen was dé drijvende kracht van de NOC. Barnouw spreekt dan ook over Rost van Tonningen en 'zijn' NOC.

De NOC vestigde haar hoofdkantoor in Den Haag; vanzelfsprekend had zij in Berlijn een liaisonkantoor. Nadat de eerste NOC-boeren naar Oost-Europa waren uitgezonden, kreeg de NOC ook in die gebieden kantoren, bijvoorbeeld in Litouwen en de Oekraïne. In de Oekraïne werd het regionale kantoor gevestigd in Rowno, aangezien de meeste Nederlandse activiteiten in deze omgeving plaatsvonden.²⁶

²² Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 26-31.

²³ Ibidem, 27.

²⁴ Barnouw, *Fout tot het bittere eind*, 105.

²⁵ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 28.

²⁶ NIOD, 176, index.

De Oekraïne werd gezien als de ‘graanschuur’ van Europa, dus was het logisch dat de NOC hiervan wilde meeprofitieren. De NOC had in Rogatschef, nabij Rowno in de Oekraïne, een scholingsbedrijf opgericht voor de boeren die naar de Oekraïne werden uitgezonden. Na een kort verblijf op deze school kregen de aangekomen ‘pioniers’, meestal boeren, een eigen stuk land of een bedrijf toegewezen waarover zij de leiding kregen. Arnout de Waard was de eerste directeur van het scholingsbedrijf te Rogatschef.

In eerste instantie lukte het Rost van Tonningen om de Duitse wensen in te willigen. Er was animo voor vestiging in Oost-Europa, want boeren in Nederland hadden het zwaar en dachten meer werk in het Oosten te kunnen vinden. De volledige monopoliepositie bleef echter uit, want hoewel dit veelvuldig aan Rost van Tonningen was beloofd door de Duitsers, werkten de Duitsers in Oost-Europa ook met Nederlanders die niet in het kader van de NOC waren uitgezonden. Een aantal Nederlanders koos er namelijk voor om op eigen houtje naar de Oekraïne en de andere bezette Oostgebieden te trekken. Rost van Tonningen kon dit niet verhinderen. Rost van Tonningen bleek bovendien niet in staat om voldoende vrijwillige boeren en investeerders voor het Oosten te *blijven* aanleveren. Ook zat er veel ‘ongeschikt menschen materiaal’²⁷ tussen deze groepen. Hiermee bedoelde Ir. W.H. van E., een NOC-inspecteur en vriend van De Waard, in een rapportage aan de NOC dat deze mensen die niet de juiste ideologische achtergrond bleken te hebben, criminele feiten pleegden of lichamelijke of geestelijke beperkingen hadden.

De NOC ontwikkelde zich niet tot winstgevende onderneming. Het uitblijven van winst werd ook door andere factoren veroorzaakt. De NOC opereerde in feite in oorlogsgebied, de Duitsers hadden de gebieden niet volledig onder controle en er was een continue dreiging van aanvallen van partizanen. De gebrekkige organisatie van de NOC en het feit dat de verschillende NOC-functionarissen in Nederland en het Oosten elkaar voortdurend beconcurrerden, droegen er

²⁷ NIOD, 176 NOC, index; NIOD, 176, inv. nr. 138 Rapport Werkdienst Holland te Rowno 21 januari 1943.

eveneens toe bij dat de NOC niet functioneerde. De Duitsers hadden vergelijkbare problemen met de instanties die actief waren in het Oosten, de SS, het Ostministerium, de Wehrmacht, Operation Todt en de Rijkscommissarissen: allen wedijverden om macht en invloed. 'Op papier zag de organisatie er indrukwekkend uit, met een juridische afdeling, een afdeling Economie en Statistiek en aparte referenten voor landbouw, textiel industrie, et cetera. Maar veel verder dan op papier was de organisatie niet gekomen,(...)'²⁸ leidt Barnouw af uit een rapport uit 1943.

De dagelijkse leiding van de NOC was in handen van de directeur Ir. Krantz en daarmee de algemene leiding over de onderneming. Als president van de NOC domineerde Rost van Tonningen, hij wilde een duidelijk persoonlijk stempel op de organisatie drukken. Omdat Rost van Tonningen door zijn diverse functies veel afwezig was lukte dit maar ten dele. Toch bleef de meeste macht bij zijn bureau, het Presidium. De facto was de leiding van de NOC in handen van zijn plaatsvervanger, Rambonnet. Rambonnet controleerde graag zijn medewerkers, maar hield er niet van om zelf gecontroleerd te worden. Tot aan het einde van de oorlog werd Rambonnet beschermd door Rost van Tonningen, hoewel zijn medewerkers slecht functioneerden. In zijn wens om anderen te kunnen controleren botste hij vaak met directeur Krantz en andere functionarissen van de NOC.²⁹

De beschuldigingen van slecht functioneren tussen Rambonnet en Krantz verpestten de sfeer en het functioneren van de NOC.³⁰ Vooral in de eindfase van de oorlog liep het moddergooien hoog op. Toen pas zag Rost van Tonningen in dat de NOC een mislukte onderneming was en beschermde hij Rambonnet niet langer. Pas in maart 1945 kreeg Rambonnet de eerste verwijten van Rost van Tonningen over zijn functioneren, tot dan toe had Rost van Tonningen hem bij beschuldigingen in bescherming genomen.³¹

²⁸ D. Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers* (Amsterdam 2004), 47.

²⁹ Ibidem, 42-44.

³⁰ Ibidem, 170-174.

³¹ Ibidem, 45.

Om alle geplande werkzaamheden in het Oosten uit te voeren, werd een veelvoud aan dochtermaatschappijen opgericht, bijvoorbeeld de Nederlandsche Oostbaksteen, de Nederlandsche Oostbagger en de Nederlandsche Oosthandelsmaatschappij. Veel van deze dochtermaatschappijen bleven in de oprichtingsfase steken. Het Nederlandse Oostinstituut had ook een belangrijke functie binnen de NOC, in eerste instantie was het alleen de Statistiek- en Researchafdeling van de NOC, maar werd later de 'ideologische waakhond'³² van de NOC.

Het gevolg van de wanorde binnen de NOC was dat veel particuliere investeerders afhaakten en dat Rost van Tonningen zoals gezegd zich gedwongen zag om in 1943 van de private instelling een Nederlands staatsbedrijf te maken. Als secretaris-generaal van Financiën en als directeur van De Nederlandsche Bank kon Rost van Tonningen ervoor zorgen dat de financiering van de NOC mogelijk bleef. De NOC heeft hierdoor de toenmalige Nederlandse staat uiteindelijk ongeveer twintig miljoen gulden gekost.³³ Een van de doelstellingen van Rost van Tonningen om van de NOC een gezonde winstgevende particuliere onderneming te maken, mislukte dus met deze nationalisering van de NOC.³⁴ Desondanks bleef Rost van Tonningen gedurende de hele oorlog volhouden dat de 'cost voor de baet uitgaat'³⁵.

Duitsland was aan de verliezende hand en daarom was in 1944 de evacuatie vanuit de Oekraïne noodzakelijk.³⁶ Doordat onder andere Rost van Tonningen tot de ontruiming van Oekraïne bleef volhouden dat er niets aan de hand was en dat het Duitse leger nu wel snel de verloren gebieden opnieuw zou heroveren, kwamen de evacuaties laat op gang. Soms werd er ook bewust vertraagd (meestal door Nazi's), om op die manier Nederlanders te dwingen de

³² Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 47.

³³ Ibidem, 182-184; Barnouw, *Fout tot het bittere eind*, 77-86.

³⁴ D. Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 43, 47, 48, 181, 182.

³⁵ D. Barnouw, *Fout tot het bittere eind* (Amsterdam 1994), 120.

³⁶ NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 97489, 8822 en 56653, Getuigenschrift van Krantz 26.10.1944.

terugtocht van het Duitse leger te ondersteunen. Bovenal was het de leiding van de NOC in Den Haag en Berlijn die niet wilde inzien dat Duitsland aan de verliezende hand was. Door dit niet te onderkennen hoefden zij namelijk ook niet toe te geven dat de Nederlandse Oost-kolonisatie een fiasco geworden was.³⁷ Want hoewel de NOC en haar boeren al vanaf het begin in Oekraïne weinig in te brengen hadden, omdat het gebied voor de Duitsers van te groot belang was, bleven zij streven naar een sterke Nederlandse aanwezigheid.³⁸

Op 5 september 1944, Dolle Dinsdag, was het voor de NOC eigenlijk afgelopen. Het kantoor in Den Haag werd gesloten en alle NOC-zaken waren overgedragen aan de SS. Rost van Tonningen bleef echter lang volhouden dat de NOC opnieuw vlotgetrokken moest worden. Krantz, die tegen het einde van de oorlog in Berlijn verbleef, werkte daar koortsachtig om het NOC-archief veilig te stellen - hiermee waren vorderingen op de Duitse staat mogelijk - maar kwam er laat achter dat dit zinloos was.³⁹ De NOC-top bleef lange tijd geloven in een goede afloop. Dat bemoeilijkte de evacuatie van de boeren. Het was moeilijk om terug te keren naar Nederland en het begrip in Den Haag was gering.⁴⁰

3. Arnout de Waard

3.1 Wie was Arnout de Waard

De Waard, geboren op 5 maart 1890 in Werkendam, was de zoon van Willem de Waard en Gerrigje Kortleve. Hoewel zijn vader het hem afraadde, wilde De Waard boer worden. Hiertoe ging hij naar de landbouw-winterschool en deed ondertussen op het bedrijf van zijn vader

³⁷ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 171-173.

³⁸ M. Mazower, *Hitler's Empire*, 134, 135, 147-150.

³⁹ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599; Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 163-172.

⁴⁰ R. Rost van Tonningen, van M.M. Rost, *Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen* ('s-Gravenhage 1993), 588-592.

praktijkervaring op.⁴¹ De Waard richtte in Werkendam zijn eigen boerenbedrijf op en trouwde met Cornelia Jozina Dekker. Zij kregen een dochter en een zoon.⁴² In Nederland was De Waard niet onbemiddeld en succesvol in het leiden van zijn boerenbedrijf. Het boerenbedrijf van De Waard was succesvol en daarmee verdiende hij een goed belegde boterham.⁴³

Op 10 mei 1940 werd De Waard preventief geïnterneerd, net als andere nationaalsocialisten die mogelijk een gevaar vormden voor de Nederlandse samenleving tijdens de eerste bezettingsdagen. 'De deur ging dicht en werd gegrendeld. Zoo zat ik in een cel met een stroozak, twee dekens en een emmer, het schuifje dicht, door de tralies kon ik een klein stukje hemel zien. Dit gevoel was overweldigend en zal ik als eerlijk burger nooit vergeten.'⁴⁴ Na vijf dagen te hebben vast gezeten ving De Waard een gesprek op tussen zijn bewakers en trok daaruit zijn conclusie: '(...)ik geloof dat Holland Duitsch is'.⁴⁵ De Waard had gelijk en op 15 mei 1940 werd hij weer in vrijheid gesteld. De Waard was lid van verschillende nationaalsocialistische organisaties, waaronder de NSB, het Nederlandsch Agrarisch Front in district Zuid-Holland-Eilanden en hij was geabonneerd op de nationaalsocialistische bladen 'Volk en Vaderland' en het 'Nationale Dagblad'.⁴⁶ Tijdens de oorlog was De Waard in het kader van zijn lidmaatschap van het Nederlandsch Agrarisch Front benoemd tot Agrarisch Raadsman en boerenleider van Zuid-Holland. Voor de NOC leidde hij twee onderzoeksreizen naar Rowno in de Oekraïne om vast te stellen welke gebieden geschikt waren voor 'koloniale' projecten. Hieruit volgde zijn benoeming als directeur van de opleidingsschool in Rogatschef in maart 1942.⁴⁷

⁴¹ 'De Waard boerenleider van Zuid-Holland', *Het Nationale Dagblad*, 02 maart 1942; NIOD, 176 NOC, inv. no. 598 Diverse landbouwrapportages.

⁴² NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 33076, Afschrift inspectie belastingen; NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 33076, Uitreksel register Werkendam; NIOD, Archief 176 NOC, inv. no. 295.

⁴³ Ibidem, inv. nr. 33076, Afschrift inventaris 1 december 1945, Verklaring accountantskantoor B. Smaal 11 september 1946.

⁴⁴ Ibidem, inv. nr. 33076, Rapport van de behandeling voor en tijdens de internering in een cel van het gemeentehuis te Numansdorp (10 mei 1940).

⁴⁵ Ibidem, inv. nr. 33076, Rapport van de behandeling voor en tijdens de internering in een cel van het gemeentehuis te Numansdorp (10 mei 1940).

⁴⁶ Ibidem, inv. nr. 33076, Contributieafschrijving NSB, Lidmaatschapskaart NAG, Inschrijfformulier NSB.

⁴⁷ Ibidem, inv. nr. 33076, Bevel tot dagvaarding beschuldigde; A. zur Lage, De Waard en de Nederlandse Oostcompagnie (Utrecht 2010), 16-18.

De ideologische component in de NOC was niet zo sterk aanwezig als bij de Naziorganisaties. Het Duitse Generalplan Ost, het plan waarin uitgebreid uiteengezet werd hoe de bezette gebieden ingericht, gekoloniseerd en bestuurd moesten worden, was bijvoorbeeld doorspekt met ideologische kenmerken. De aanwezige Joden, zigeuners en een deel van de Slavische bevolking moesten worden verwijderd voor de komst van de Duitsers. De overgebleven oorspronkelijke bevolking werd gedwongen de Arische overwinnaar te dienen. In de archiefstukken en ook in de verslagen en het dagboek van De Waard komt erg weinig van dit ideologische aspect van Nazi-overheersing naar voren. Hoewel De Waard in een gebied was gestationeerd waar onder andere de SS-Einsatzgruppen zeer gewelddadig en genadeloos hadden opgetreden, wordt er geen melding van gemaakt in zijn dagboek, rapportages of verslagen. Grotendeels lijkt dit verklaard te worden door het feit dat bij aankomst van de Nederlanders een groot deel van de oorspronkelijke bevolking al was weggevoerd of vermoord.⁴⁸ De ondergeschikte oorspronkelijke bevolking moest plaatsmaken voor de 'superieure Arische' overheersers.⁴⁹

Desalniettemin is het opmerkelijk dat De Waard schijnbaar zonder ideologische motieven naar de Oekraïne trok. Dat gold ook voor andere boeren die zich in het Oosten vestigden.

Er waren uiteenlopende redenen om deze stap te zetten. 'Pioniersgeest, al of niet/socialistische geschraagd; ondernemers die in Nederland waren mislukt; angst voor bombardementen bij de Arbeitseinstaz in Duitsland; avontuurzucht en puur zwarte handel(...)'⁵⁰ zijn motieven voor Nederlanders die zich als kolonist in Oost-Europa vestigden aldus, Barnouw. De verbetering van het lot van de Nederlandse boer door immigratie naar het Oosten te stimuleren en daar bedrijven beschikbaar te stellen ging ten koste van de verdreven lokale bevolking. Het feit dat de NOC gebruikmaakte van de net gezuiverde gebieden, gestolen huizen en landerijen, betekent dat de organisatie van de duistere kanten van de veroveringen van de Nazi's op de hoogte moet zijn geweest. Blijkbaar was het voor De Waard en met hem voor veel NOC-boeren geen bezwaar om van andermans bezittingen gebruik te maken; zij verbleven namelijk in het

⁴⁸ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 21.

⁴⁹ Ibidem, 182.

⁵⁰ Ibidem, 180.

enige stenen gebouw in de omgeving en maakten gebruik van gestolen landerijen. Bovendien was het overgrote deel van de inboedel die in de NOC-kantoren stond, gestolen Joodse huisraad.⁵¹ In bronnen zijn hierover weinig gegevens te vinden.

3.2 Het verblijf van Arnout de Waard in Rogatschef

In 1942 ging De Waard met 33 boeren, zijn dochter en de dochter van Roskam naar de Oekraïne om het scholingsbedrijf te Rogatschef op te zetten.⁵² Het feit dat de dochter van De Waard en de dochter van Roskam, ook naar Oost-Europa meegingen was ongewoon aangezien er niet veel vrouwen voor de NOC werden uitgezonden.⁵³

Dit scholingsbedrijf begon voorbeeldig. De eerste groepen boeren werden zonder al te veel problemen geschoold en ingezet als leidinggevenden van grote boerenbedrijven in de omgeving van Rowno. Er ontstonden echter al snel problemen. Er kwamen onvoldoende nieuwe boeren en er waren moeilijkheden met de aanvoer van wapens. Bovendien maakte de constante dreiging van partizanenaanvallen het leven zwaar. In een aantal rapporten en reisverslagen vanuit Rowno en Rogatschef wordt duidelijk dat de werkomstandigheden moeizaam waren. Vaak liet de uitrusting te wensen over, was er onvoldoende kleding en weinig voedsel. Dit verschilde echter per locatie: op Rogatschef was het eten redelijk adequaat, maar in Kiev liet de voedselvoorziening en de uitmonstering te wensen over. Daar stond tegenover dat de leiding in Kiev beter was in vergelijking met Rowno. Zij hield rekening met de moeilijke omstandigheden, toonde meer begrip voor de boeren en zorgde ervoor dat de stemming goed was. Hierdoor werkten de boeren harder en was de sfeer beter in vergelijking met Rowno, aldus de verschillende rapporten.⁵⁴ In Rowno waar een aantal boeren uitgezonden waren door de Werkdienst Holland was de situatie beroerd. Van E. had er na een inspectiereis van 13 januari tot en met 13 februari 1943 het volgende over te zeggen: 'De geest is daar zeer slecht. De

⁵¹ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 130, 131.

⁵² NIOD, 176 NOC, 14^e kwartaal verslag NOC.

⁵³ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 180.

⁵⁴ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 138, rapport Werkdienst Holland te Rowno, 21 januari 1943.

materiële verzorging laat veel te wensen over, Cantine en Ontspanning ontbreekt, het schijnt dat de leiding geen goed voorbeeld geeft en althans faalt eenige kameraadschappelijke sfeer te bereiken.⁵⁵ Meer dan eens viel er veel aan te merken op de leiding.

Na een goede start van de school ontstonden er al snel problemen. Niet zozeer de slechte omstandigheden of de relatie tussen Duitse leidinggevenden en NOC-functionarissen belemmerden De Waard in zijn functioneren als wel de onenigheid die na verloop van tijd ontstond in de leiding van de school. De Waard begon zijn verblijf vol goede moed. Uit verschillende passages in zijn dagboek en uit rapportages van Van E. en J. van den B., een goede vriend en oud collega van De Waard uit Nederland, blijkt dat De Waard zich veel voorstelde van zijn verblijf in de Oekraïne. De Waard hoopte in de Oekraïne een plek voor Nederlandse boeren te creëren. De Waard had in Nederland kunnen blijven, want daar had hij een goede baan en uitzicht op een carrière in de landbouw.⁵⁶ Hij koos er echter uiteindelijk voor om naar het Oosten te gaan om daar als inspecteur van de NOC werkzaam te zijn en om leiding te geven aan het scholingsbedrijf te Rogatschef.

In 1935 werd De Waard lid van de NSB, maar in 1937 staakte hij zijn lidmaatschap. Doordat er relatief weinig informatie over deze periode in het leven van De Waard te vinden is, is het moeilijk om zijn motivatie om te bedanken voor lidmaatschap in 1937 te verklaren. Pas in 1941 werd hij opnieuw lid, wat vreemd is aangezien dat een jaar was nadat de Duitsers Nederland waren binnengevallen. Dit alles wijst erop dat De Waard geen standaardmeeloper was en, ondanks zijn vroege lidmaatschap, hij niet tot de harde kern behoorde. Van maart tot november 1942 was De Waard boerenleider van Zuid-Holland waardoor hij bij de NOC in de kijker liep.⁵⁷ Volgens zijn eigen verklaring, die De Waard later voor het Tribunaal van de Bijzondere Rechtspraak in Dordrecht gaf, was het voornamelijk zijn solidariteit met de

⁵⁵ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 136, reisverslag Van E., 13 januari-13 februari 1943.

⁵⁶ NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 33076.

⁵⁷ Ibidem, inv. nr. 33076, Bevel tot dagvaarding beschuldigde.

boerengemeenschap die hem bewoog om naar Rogatschef te gaan. Na de landbouwcrisis van de jaren '20 hadden veel Nederlandse boeren moeite om werk te vinden en De Waard wilde voor hen nieuwe kansen creëren in het Oosten.⁵⁸ In zijn CABR-dossier komt De Waard in alle karakterschetsen naar voren als een hard werkende man, betrouwbaar en eerlijk.⁵⁹ In het NOC-archief komt er een tweezijdig beeld naar voren, enerzijds veel positieve geluiden en goede rapporten over De Waard. Zoals van een van zijn naaste medewerkers te Rogatschef Van den B.:

“De Waard ken ik persoonlijk sinds jaren en weet, wat hij in zijn leven als boer heeft gepresteerd. Weinigen in Nederland kunnen op zoo'n langen staat van dienst, met zulke grooten kring een goeden klank en verheugden velen zich, dat hij zich voor Rusland beschikbaar stelde. Hij werd daar beschouwd als de centrale figuur, wiens raad steeds op prijs werd gesteld en aan wie men zijn vertrouwen kon schenken.”⁶⁰

In zijn CABR-dossier wordt ook gesproken van de periode nadat De Waard in Rogatschef was geweest. De Waard zou *(...)zeer veel jongens uit Duitschland [hebben] gehouden en raad gegeven(...)* en *(...)heeft gewaarschuwd dat hij reeds inzag dat deze inzet te veel zou kosten en geen voordelen voor Nederland meer zou afwerpen(...)*.⁶¹ Ook een groot deel van de boeren die op de school hun opleiding kregen waren positief over de leiding die De Waard aan Rogatschef gaf.

Kortom veel lof over de Waard, maar deze karakteromschrijving van De Waard behoeft wel de nodige kanttekeningen. De omschrijvingen uit het CABR dossier waren verzameld door de vrouw van De Waard en waren bedoeld om de tribunalen te overtuigen De Waard een minder zware straf te geven. Alle positieve berichten uit Rogatschef waren afkomstig van vrienden van De Waard. Echter deze rapporten en verklaringen zijn dus ook vrij eenzijdig.⁶²

⁵⁸ NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 33076.

⁵⁹ Ibidem, inv. nr. 33076.

⁶⁰ NIOD, 176 NOC, 598, brief Van Den B., 20 maart 1943.

⁶¹ NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 33076, Afschrift van getuigenis voor De Waard.

⁶² Ibidem, inv. nr. 33076.

Anderzijds was er een groep op de school die ontevreden was over de leiding van De Waard. Zijn twee assistenten, L. en Van P., vonden dat zij beter gekwalificeerd waren voor de functie van De Waard. De Waard delegeerde zeer veel, daardoor deden L. en Van P. een groot deel van het werk.⁶³ “Het bleek ons spoedig, dat zich in de loop van den tijd twee groepen hadden gevormd- De Waard met zijn dochter, de verpleegster en S. eenerzijds en L., Van P., K. en anderen anderzijds- die beiden meenden den boventoon te kunnen voeren.”⁶⁴ Hieruit zijn intriges en kinderachtige ruzies voortgekomen, die uiteindelijk resulteerden in het wegpesten van zowel Van Den B. als De Waard.

De situatie werd bemoeilijkt door een aantal op de school werkzame Duitsers, waaronder Graf H. de docent Duits. Zij werkten mee met de splitsing op de school. De ondergeschikten van De Waard, L. en Van P., voelden zich gesteund door de Duitsers. Dankzij deze steun beheersten zij de vervoer-en communicatiemiddelen te Rogatschef. Bovendien had Van P. een relatie met de dochter van boerenleider Roskam. En de dochter van Roskam liet het niet na om de opvattingen van haar vader te verkondigen en de belangen van de Landstand te behartigen op Rogatschef. Hier schemert de machtsstrijd tussen de Landstand en de NOC in door.⁶⁵ Er was namelijk tussen deze organisaties discussie ontstaan over wie zich mocht ontfermen over de boeren ‘in den vreemde’. De leider van de Landstand, Roskam, bemoeide zich met de NOC. Hij meende verantwoordelijk te zijn alle Nederlandse boeren en dus ook voor de boeren die betrokken waren bij de NOC. Gelukkig was de Landstand organisatorisch een grote puinhoop en werd Roskam nooit een echte concurrent.⁶⁶ Het bleek uit het eerder genoemde rapport van

⁶³ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 598, brief Van Den B., 20 maart 1943; NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, dagboek A. de Waard; R. Rost van Tonningen, van M.M. Rost, *Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen* ('s-Gravenhage 1993), 588-592.

⁶⁴ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, dagboek A. de Waard.

⁶⁵ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 598, Ontmoeting boerenleider Roskam met Ir. Van E. te Rowno; Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 40-43.

⁶⁶ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 51, 52.

Van E. dat Roskam vond dat hij eindverantwoordelijke was voor de boeren, zijn dochter deelde deze mening en heeft niet nagelaten om De Waard zoveel mogelijk dwars te zitten.⁶⁷

Het dagboek van De Waard is een goede bron over de algemene gang van zaken op de school in Rogatschef. De Waard beschrijft de eentonigheid op de school. De lessen herhaalden zich, aankomende boeren werden geschoold, doorgestuurd en de volgende groep te scholen boeren arriveerde. Maar in de winterperiode werd deze cyclus onderbroken. De wegen waren slecht begaanbaar en het treinverkeer was onregelmatig door het winterweer. Er was voor de schoolleiding en de boerenstudenten weinig te doen. De Waard besloot uiteindelijk om het lesprogramma niet te herhalen, maar de lessen te vervangen door schietles, uitstapjes en veel vrije tijd. Het leven in de winter bleef echter buitengewoon eentonig.⁶⁸

Desondanks waren er ook vrolijke gebeurtenissen, zoals een bruiloft van lokale bewoners waarvoor de hele school was uitgenodigd. Twee dingen hielden De Waard het meest bezig, zo blijkt uit zijn dagboek: de dreiging van partizanen en de slechte verhouding met zijn assistenten.⁶⁹

Na de inval in 1941 was Oekraïne relatief snel en eenvoudig veroverd en de lokale bevolking was in eerste instantie blij dat zij bevrijd waren van de Sovjetonderdrukking. Deze eerste blijdschap sloeg snel om in onvrede nadat de Nazi's ook grote onderdrukkers bleken en zij met draconische strafmaatregelen probeerden de veroverde gebieden te beheersen. Doordat de Nazi's steeds verder uit het Oosten werden teruggedrongen zorgde dat ervoor dat er steeds meer verzet onder de lokale bevolking ontstond tegen de Duitsers en ook tegen de aanwezigheid van de Nederlanders.⁷⁰

⁶⁷ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 598, brief Van Den B., 20 maart 1943; NIOD, 176 NOC, inv. nr. 598, betreffende ontmoeting boerenleider Roskam met Ir. Van E. te Rowno; NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, dagboek A. de Waard.

⁶⁸ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, dagboek A. de Waard.

⁶⁹ Ibidem, 22 januari 1943.

⁷⁰ Lower, *Nazi Empire-Building*, 181.

Ook De Waard had hiermee te kampen. Bijvoorbeeld op een bruiloft waar het Oekraïense personeel van de school aanwezig was, werden partizanen gesignaleerd. Hierbij grepen de Duitsers in, er werden schoten gelost. Het merendeel werd in de lucht geschoten, maar één officier schoot laag over de grond, waardoor er gewonden vielen. Deze mensen werden door de verpleegster van de school verzorgd. De volgende dag werd het personeel van de school ondervraagd.⁷¹ Deze gebeurtenissen liepen relatief rustig af en hadden weinig gevolgen voor de school, maar het verhoogde wel het gevoel van onveiligheid voor De Waard en de boeren op Rogatschef. De Waard voelde zich als directeur van het scholingsbedrijf verantwoordelijk voor de veiligheid van de boeren.

De Waard had op 16 februari 1943 een bericht naar Rowno gestuurd met een verzoek om meer wapens, zodat de boeren zichzelf konden verdedigen. Zou De Waard de wapens niet krijgen dan '(...)zouden [De Waard en alle boeren van Rogatschef] Donderdag naar Rowno komen met bagage enz. ; de verantwoording wordt mij[De Waard] te groot.'⁷² De wapens werden bezorgd en in zijn dagboek schreef De Waard op donderdag 18 februari al: "Het geeft wel rust, nu ze allen [aanwezige boeren op Rogatschef] een wapen hebben en toch hoop ik hier niets te beleven met Partizanen. Ik hoor juist, dat het scholingsbedrijf Jarson ook is opgeheven, Kiev is ook weg, dus rest nog Rogatschew." De Waard had een vooruitziende blik. Op vrijdag 11 juni 1943 werd de school inderdaad aangevallen door partizanen. Toen was De Waard echter al naar Nederland teruggegaan, zijn assistent L. had op dat moment de leiding over de school. Er waren wachtposten uitgezet en er waren geweren, pistolen en munitie aanwezig. Hier maakten de boeren en L. echter geen gebruik van. 'Om de mannen te sparen kon ik niet anders doen dan de wapens en munitie af te geven, daar zij - wanneer er gevochten was - deze toch in hun handen gekomen waren en zeer zeker een groot aantal doden te betreuren was geweest.'⁷³ Aldus L. in een rapport aan de NOC over de overval. Het standpunt van de boeren en L. was duidelijk: zij vonden dat zij door zich snel over te geven bloedvergieten hadden weten te

⁷¹ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, dagboek A. de Waard, 23, 24 januari 1943.

⁷² Ibidem, 17 januari 1943.

⁷³ NIOD, 176, inv. nr. 598, Rapport L. betreffende overval Rogatschef.

voorkomen. Hiermee was Duitse leiding in Rowno het echter niet eens. Zij vonden dat de boeren de school hadden moeten verdedigen, Koch, de Rijkscommissaris van de Oekraïne en Nimtz, de districtscommissaris van Rowno, waren zelfs van mening dat het zo gemakkelijk opgeven van de school en wapens aan de vijand een reden tot fusilleren was.⁷⁴ Gelukkig voor de Nederlanders bleef het bij enkele dagen gevangenschap in Rowno, het verplaatsen van de school van Rogatschef naar Rowno en de vervanging van de Nederlandse leiding door een Duitse. Het feit dat de boeren zich meer bekommerden om de wodka dan om de wapens en munitie namen de Duitsers hen zeer kwalijk. De boeren gaven munitie en wapens namelijk af aan de partizanen, de wodka vroegen ze terug. Alle drank werd teruggegeven en dit 'vriendschapsgebaar' van de partizanen werd beloond met een feestje!⁷⁵ Om fusillade te voorkomen betoogde L. tegenover de NOC, dat het de Duitsers erom ging de school onder directere Duitse leiding te krijgen. De Duitsers konden het succes van de school namelijk niet verkroppen.⁷⁶ Er waren dus uiteenlopende lezingen over de ware toedracht van de overval.

3.3 Voortijdig vertrek

De Waard keerde in maart 1943 terug naar Nederland. Zowel De Waard als Van den B. werd weggewerkt door mensen die zij als hun vrienden beschouwden, zoals de Duitse docent en L.B.G.U. functionaris Graf H..⁷⁷ H. was echter wel degene die hem doorgaf dat er een telegram uit Den Haag was ontvangen, volgens Van Den B. 'het eerste bedrog'.⁷⁸ In dit telegram zou De Waard verzocht worden om naar Nederland af te reizen. Toen hij in Nederland aankwam bleek er geen telegram verzonden te zijn. De heren L. en Van P. hadden samen met Graf H. deze list opgezet om tijdelijk van De Waard af te zijn. Hierdoor hadden zij tijdelijk het scholingsbedrijf voor zichzelf. Bij de terugkomst van De Waard bleek '(...)dat zijn assistenten aan de boeren volop wodka hadden gegeven, waardoor eenige avonden sommige in dronkenschap

⁷⁴ NIOD, 176, inv. nr. 598, Rapport L. betreffende overval Rogatschef.

⁷⁵ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 120-127; NIOD, 176, inv. nr. 598, Rapport L. betreffende overval Rogatschef.

⁷⁶ NIOD, 176, inv. nr. 598, Rapport L. betreffende overval Rogatschef.

⁷⁷ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, dagboek A. de Waard.

⁷⁸ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 598, brief Van Den B. 20 maart 1943.

verkeerden.⁷⁹ De Waard kon dit bedrog en de gevolgen ervan niet op prijs stellen en voelde zich gedwongen ‘drastische maatregelen’⁸⁰ nemen. Deze ‘drastische maatregelen’ zetten kwaad bloed onder de assistenten en ‘kameraadske’⁸¹ (de vrouwelijke term van kameraad, dit duidt op de dochter van) Roskam.

Op Rogatschef werkte een vaste staf van docenten waarover De Waard de leiding had. De staf bestond uit enkele Nederlandse docenten aangevuld met twee Duitsers om Duits en schietlessen te geven en om te zorgen voor beter contact tussen de Nederlanders en de Duitsers. De Waard delegerde veel aan zijn assistenten. Daardoor hadden zijn assistenten veel vrijheden gekregen. Volgens een rapport dat opgesteld was door Van Den B., hadden L. en Van P. het idee dat De Waard overbodig was en dat zij een veel betere schoolleiding zouden vormen. Van Den B. schreef in zijn rapportage aan de NOC dat in ieder boerenbedrijf het delegeren van taken normaal was en dat de zienswijze van de assistenten verkeerd was. Bovendien betoogde hij; ‘De Waard was als hoofd van de school aangesteld en had zoodanig de meeste rechten.’⁸²

Het is lastig om vast te stellen of het oordeel van L. en Van P. gegrond was, feit was dat er een ruzie en een splitsing in de staf van de school was met “De Waard met zijn dochter, de verpleegster en S. eenerzijds en L. Van Prooye, Kaan en anderen anderzijds- die beiden meenden den boventoon te kunnen voeren.”⁸³ Hoewel De Waard de leiding over de school had werd hij buitengesloten en werden er meerdere pogingen gedaan om hem weg te pesten.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 598, brief Van Den B..

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem, 20 maart 1943.

Ook 'kameraadske' Roskam deed mee met het wegwerken van De Waard, zij was immers een dochter van haar vader en had een relatie met Van P.⁸⁴ Onder andere de manier waarop 'kameraadske' Roskam met hem en zijn dochter omgingen is hiervan een voorbeeld. De Waards' dochter werd genegerd en 'kameraadske' Roskam deed kortaf tegen De Waard. 'Kameraadske' Roskam leverde ongezouten commentaar op De Waard en zijn dochter.⁸⁵

Na tussenkomst van Graf H. verminderden deze spanningen: 'Hier zit dus een angel, die wel blijven zal en voor mij en mijn dochter niet prettig zit en wel zal leiden tot terugkeer naar Holland en een groote ontgoocheling van eerlijk idealisme,'⁸⁶ schreef De Waard in zijn dagboek. Uiteindelijk bleek De Waard gelijk te krijgen. De sfeer op het scholingsbedrijf werd steeds slechter en hierdoor verlangde De Waard meer en meer om terug te gaan naar Nederland.⁸⁷

Uiteindelijk kwamen Van P., L. en 'kameraadske' Roskam met het idee om de Waard op de grond van een zogenaamde achteruitlopende gezondheid terug naar Nederland te sturen. De Waard had genoeg van de situatie in Rogatschef en wilde zelf ook graag weg. In eerste instantie leek het erop dat De Waard naar een andere locatie door mocht reizen, maar ook dit werd gedwarsboomd door L. en Van P..⁸⁸ Dus bleef er voor De Waard niets anders over dan terug te keren naar Nederland.

De Waard, dochter en Van den B., die ook de buik vol hadden van alle intriges, moesten een aantal weken wachten op vervoer voor een definitieve terugkeer naar Nederland.⁸⁹ Al voordat De Waard terug naar Nederland ging, was de aanwezigheid van de partizanen aanzienlijk

⁸⁴ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, 26 maart 1943 bezoek onzen kantore van kameraadske R. van M-W.

⁸⁵ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, dagboek A. de Waard, 3, 4 februari 1943.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 598, rapport bezoek Sskwira en Usin van J. B..

⁸⁹ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 598, brief Van Den B., 20 maart 1943; NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, dagboek A. de Waard, 18 februari-12maart.

toegenomen in vergelijking met 1942. In dat opzicht was het voor De Waard een soort geluk bij een ongeluk, want zoals het kwartaal rapport van de NOC stelde was er na het eerste kwartaal van 1943 over Oekraïne '(...)in verband met de strategische terugtocht van het Duitse leger(...)'⁹⁰ niets meer te zeggen. Tussen het vertrek van De Waard uit Rogatschef en het definitief opdoeken van de NOC vestigingen in Oekraïne kregen de achterblijvers, vooral L. en Van P., problemen met zowel de oprukkende partizanen en de steeds zenuwachtiger wordende Duitsers.

Terugkijkend op het tamelijk korte verblijf van De Waard in Rogatschef kan worden vastgesteld dat De Waard wel succes had weten te boeken in Oekraïne. Op de school slaagde De Waard er namelijk in een honderdtal boeren klaar te stomen voor leidinggevend werk op grote boerderijen in de Oekraïne. Door onzekerheid over de aankomst van nieuwe groepen boeren en andere groepen boeren die te lang op school verbleven was de productiviteit van de school gering. In het dagboek van De Waard is vaak de opmerking te lezen: 'wederom schietoefeningen gedaan'⁹¹. De Waard beklagde zich verder over het feit dat de Duitsers in hoge mate bepaalden wat de Nederlanders moeten doen: 'Thans hier: beantwoordt niet veel aan de bedoeling. Hier zit men en moet men alles rustig afwachten, wat anderen je bevelen. Hier is geen sprake van te doen wat men wil; men kan alleen doen wat anderen (de Duitsers) je voorschrijven.'⁹²

Zijn vroege terugkeer heeft in ieder geval wel voorkomen dat hij het leven in de Oekraïne liet. In tegenstelling tot andere Oostboeren, die sneuvelden als gevolg van partizanenvuur.⁹³

3.4 Berechting

Toen Duitsland definitief de oorlog verloren had en de Nederlandse grondgebieden weer onder Nederlands bestuur kwamen, moesten de NSB'ers en andere collaborateurs ter verantwoording

⁹⁰ NIOD, 176 NOC, 14, kwartaal verslagen NOC.

⁹¹ NIOD, 176 NOC, inv. nr. 599, dagboek A. de Waard.

⁹² NIOD, 176 NOC, 5 inv. nr. 598, rapportage A. de Waard.

⁹³ P. Romijn, *Snel, Streng en Rechtvaardig, De afrekening met de 'foute' Nederlanders*(Amsterdam 2002), 9, 10.

worden geroepen. Dit bleek een haast onmogelijke taak, temeer omdat de Nederlandse regering een snelle berechting had beloofd. In de loop van 1945 werd duidelijk dat er meer dan 120.000 verdachten in de tijdelijke interneringskampen verbleven.⁹⁴ Als deze verdachten allemaal op een reguliere manier berecht zouden worden, zou dit niet tot de snelle berechting hebben geleid die beloofd was.⁹⁵ Daarom werd er uiteindelijk voor gekozen om voor een grote groep collaborateurs een snelrecht toe te passen. Met de invoering van het Besluit Politieke Delinquenten 1945 werd het mogelijk om '(...)'lichte gevallen" snel op vrije voeten(...)' te stellen.⁹⁶ Dit leidde tot een zekere willekeur van het rechtssysteem. Doordat in ieder interneringskamp en in elk Tribunaal voor de Bijzondere Rechtspleging, de wetgeving en richtlijnen anders werden geïnterpreteerd, liepen de straffen die werden uitgedeeld, ver uiteen. Het was niet ongebruikelijk om 1 tot 2 jaar vast te zitten in een interneringskamp tot de rechtszaak. Niet zelden viel deze termijn samen met de duur van de gevangenisstraf waarvoor verdachten werden veroordeeld.⁹⁷ Dit overkwam ook De Waard. Het tribunaal bevond hem schuldig aan alle ten laste gelegde feiten en hij werd geïnterneerd tot 19 juni 1946, na zijn veroordeling werd hij direct vrijgelaten. Ook kreeg hij een verbeurdverklaring van 25.000 gulden, werd hem zijn stemrecht afgenomen en werd hem het recht ontnomen om openbare ambten te bekleden.⁹⁸ Deze straf was niet ongewoon, in bepaalde opzichten kwam De Waard er goed vanaf. Andere boeren die minder actief waren geweest kregen langere en zwaardere straffen, maar zonder geldboetes. Van E. kwam er beter vanaf. Hij kreeg exact dezelfde straf als De Waard, met uitzondering van de geldboete, die Van E. niet werd opgelegd. Bovendien kreeg Van E. in 1951 zijn volledige stemrecht terug en mocht hij weer in overheidsdienst werken.⁹⁹ Dit verschil is opmerkelijk, omdat Van E. langer in dienst van de NOC was, tot het einde van de NOC in Oekraïne in november 1944. Hij was zelfs een van de laatste NOC-functionarissen die uit Rowno werden geëvacueerd. Hiervoor heeft Krantz hem nog geprezen in een

⁹⁴ Romijn, *Snel, Streng en Rechtvaardig*, 11, 25.

⁹⁵ Ibidem, 9.

⁹⁶ Ibidem, 199.

⁹⁷ Ibidem, 175, 199.

⁹⁸ NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 33076, Afschrift inspectie belastingen; NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 33076, Uitspraak van het Tribunaal voor het Arrondissement Dordrecht.

⁹⁹ Ibidem, inv. nr. 33076, Afschrift inspectie belastingen; NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 97489 8822.

getuigenverklaring; '(...)na te hebben zorg gedragen, dat het hebben en houden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V. aldaar, met name het archief, in veiligheid werd gebracht.'¹⁰⁰ Ook was er een verschil in het lidmaatschap tussen Van E. en De Waard: De Waard was met tussenpozen lid van de NSB, van 1937 tot 1941 was hij lid af geweest en in 1943 distantieerde hij zich volledig van het nationaalsocialisme. Van E. werd al in 1932 lid totdat dit voor hem onmogelijk werd gemaakt in 1936 door het ambtenarenverbod. Zodra dit verbod werd opgeheven werd Van E. wederom lid van de NSB.¹⁰¹ Dit illustreert de willekeur van de berechting en rehabilitatie van de NOC-boeren en hoe de afhandeling na de oorlog verliep.

*Zoals de volgende getuige verklaring betoogt zou De Waard een bekeerd man zijn; 'Ik heb hem openlijk verteld, dat ik 4 onderduikers moest verzorgen, die ter dood veroordeeld waren. Het waren de gebroeders T. uit M. en nooit heb ik tevergeefs aangeklopt. Daar uw man mij persoonlijk mededeelde, dat hij zich geheel had teruggetrokken uit de N.S.Beweging en dat hij zeer teleurgesteld was uitgekomen, is de reden geweest dat wij menigmaal vertrouwelijke gesprekken hebben gevoerd. Ik ben ten allen tijde bereid dit onder ede te bevestigen.'*¹⁰²

4. Conclusie

Arnout de Waard verbleef van november 1942 tot maart 1943 in de Oekraïne als directeur van de school in Rogatschef. Na de oorlog werd hij veroordeeld door het Tribunaal voor de Bijzondere Rechtspleging in Dordrecht en werd De Waard schuldig geacht aan vijf strafbare feiten: lidmaatschap van de NSB, van de Landstand, van het Nederlands Agrarisch Front, zijn werkzaamheden voor de NOC in Oekraïne en het verlenen van hulp of steun aan de handlangers of medewerkers van de vijand (door zijn abonnementen op 'Volk en Vaderland' en het 'Nationale Dagblad').¹⁰³

¹⁰⁰ NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 33076, Afschrift inspectie belastingen; NL-HaNA, Justitie/CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv. nr. 97489 8822, Getuigenschrift van Krantz 26.10.1944. Ibidem, inv. nr. 33076, Afschrift inspectie belastingen; Ibidem, inv. nr. 97489 8822, verklaring proces verbaal.

¹⁰² Ibidem, inv. nr. 33076, Afschrift van getuigenis voor De Waard.

¹⁰³ Ibidem, inv. nr. 33076, Afschrift inspectie belastingen; Ibidem, inv. nr. 33076, Uitspraak van het Tribunaal voor het Arrondissement Dordrecht.

De vraag blijft wat de motivatie van De Waard was om deel te nemen aan een moeilijke onderneming, terwijl hij in Nederland verzekerd was van inkomen. Zowel in zijn dagboek als in zijn strafdossier brengt hij naar voren dat hij de uitgangspositie van Nederland na de oorlog wilde verbeteren in het bijzonder die van de Nederlandse boeren. Met de boeren crisis van de jaren '20 had de landbouw immers harde klappen gekregen. Tijdens de oorlog kon dit alleen via nationaalsocialistische instellingen. Bovendien ging De Waard ervan uit dat Duitsland als overwinnaar uit de oorlog zou komen en anticipeerde hierop. Dit neemt niet weg dat hij ervoor gekozen heeft om binnen de Landstand en de NOC carrière te maken en een vooraanstaande positie in de Oekraïne te accepteren. Aan het feit dat hij zich alleen bezighield met de landbouw van de NSB en de NOC én het feit dat hij in 1943 zich volledig van het nationaalsocialisme distantieerde, leid ik af dat ideologische motieven niet het belangrijkste waren. Kennelijk was hij dus geen fanaticus en stereotype NSB'er. Toch moet De Waard zich bewust zijn geweest van de misdaden die de Duitsers in de Oekraïne pleegden. Dit had hij kunnen weten doordat hij in Oekraïne, een gebied waarin onder andere de SS-Einsatzgruppen meedogenloos waren opgetreden, actief was.

Evenals De Waard had de NOC twee motieven: de antisemitische en racistisch gedreven ideologie en de verbetering van de Nederlandse positie en in het bijzonder die van de Nederlandse boer. De NOC-top, met Rost van Tonningen voorop, was duidelijk ideologisch ingesteld: het 'Oostland' moest bevolkt worden door een 'superieur ras'. Het is echter opvallend dat de NOC-boeren hier weinig over loslieten in hun rapporten en CABR-dossiers. Weliswaar was in de vele brieven van boeren naar huis en in hun dagboeken sprake van antisemitische en racistische opmerkingen.¹⁰⁴ De rapporten uit Rogatschef wekken de indruk dat de boeren zich voornamelijk bezig hielden met landbouw. Vast staat dat de NOC op de hoogte was van de manier waarop de Duitsers met de lokale bevolking omging. Ook waren zowel de NOC als haar boeren zich bewust van het feit dat zij gebruik maakte van gestolen

¹⁰⁴ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 180-183.

landerijen, huizen en inboedels. Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat zij er in ieder geval geen moeite mee hadden om gebruik te maken van geroofde spullen.

Toch is het lastig om een goed beeld te krijgen van de mate hoe zowel de NOC en De Waard in het bijzonder zich hebben opgesteld en zich hebben gedragen: in hoeverre waren ze op de hoogte van wat zich in de Oekraïne had afgespeeld in het kader van de Holocaust, in hoeverre werd al dan niet samengewerkt met de Duitsers, hoe ging men om met de lokale bevolking en hebben zij zich zelf schuldig gemaakt aan misdaden? Deze en andere vragen zijn niet te beantwoorden aan de hand van de beperkte beschikbare literatuur. De Tribunalen hebben na de oorlog voornamelijk aandacht besteed aan de misdaden die waren gepleegd in Nederland en veel minder aan de daden van Nederlanders in het buitenland. Ook de documenten over en van De Waard, zijn dagboek en zijn rapporten en het CABR-dossier, leveren onvoldoende informatie. Van het dagboek is slechts een gedeelte (de periode 8 januari tot 12 maart 1943) in het NOC-archief terecht gekomen. De Waard stuurde dit deel naar de NOC als rapportage over zijn verblijf in Rogatschef. Het is aannemelijk dat meer persoonlijke elementen weggelaten zijn. Voor een meer volledig beeld van de NOC en van de mensen die in het kader van de NOC zijn uitgezonden is nader onderzoek noodzakelijk.

5. Literatuurlijst

Archieven en collecties:

- Algemeen Rijksarchief; ministerie van justitie, centraal archief bijzondere rechtspleging 1945-1952 inventarisnummer 33076 t.n.v. A. de Waard (Trib Dordrecht 40).
- Algemeen Rijksarchief; ministerie van justitie, centraal archief bijzondere rechtspleging 1945-1952 inventarisnummer 97489, 8822 en 56653.
- Nederlands Instituut Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Archief Nederlandse Oostcompagnie 176.

Krantenartikelen:

- 'Boer de Waard geïnstalleerd als boerenleider voor Zuid-Holland', *Het Nationale Dagblad*, 02 maart 1942.
- 'Boerenleider van Zuid-Holland vertrekt naar Oostland', *Het Nationale Dagblad*, 20 oktober 1942.

Literatuur:

- Barnouw, David, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, (Amsterdam 2004).
- Barnouw, David, *Fout tot het bittere eind*, (Amsterdam 1994).
- Götz, Aly, *Hitlers Volksstaat, Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, (Hamburg 2005).
- Lower, Wendy, *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine* (North Carolina, 2005).
- Mazower, Mark, *Hitler's Empire, Nazi rule in occupied Europe* (Londen 2008).
- Romijn, Peter, *Snel streng en rechtvaardig* (Amsterdam 2002).
- Tonningen, van M.M. Rost, *Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen* ('s-Gravenhage 1993).
- Tooze, Adam, *The Wages of Destruction, The Making and Breaking of the Nazi Economy* (Londen 2006).

Artikelen:

- Lage, zur A. 'De Waard en de Nederlandse Oostcompagnie, Een agrarisch NSB'er in Oekraïne'(Utrecht 2010).

Afbeelding verantwoording

Titelpagina

NIOD beeldbank:

http://www.archieven.nl/mais_ajax_proxy.php?mivast=298&mizig=210&miadt=298&miaet=1&micode=176&minr=1374567&milang=nl&misort=last_mod%7Cdesc&miview=viewer

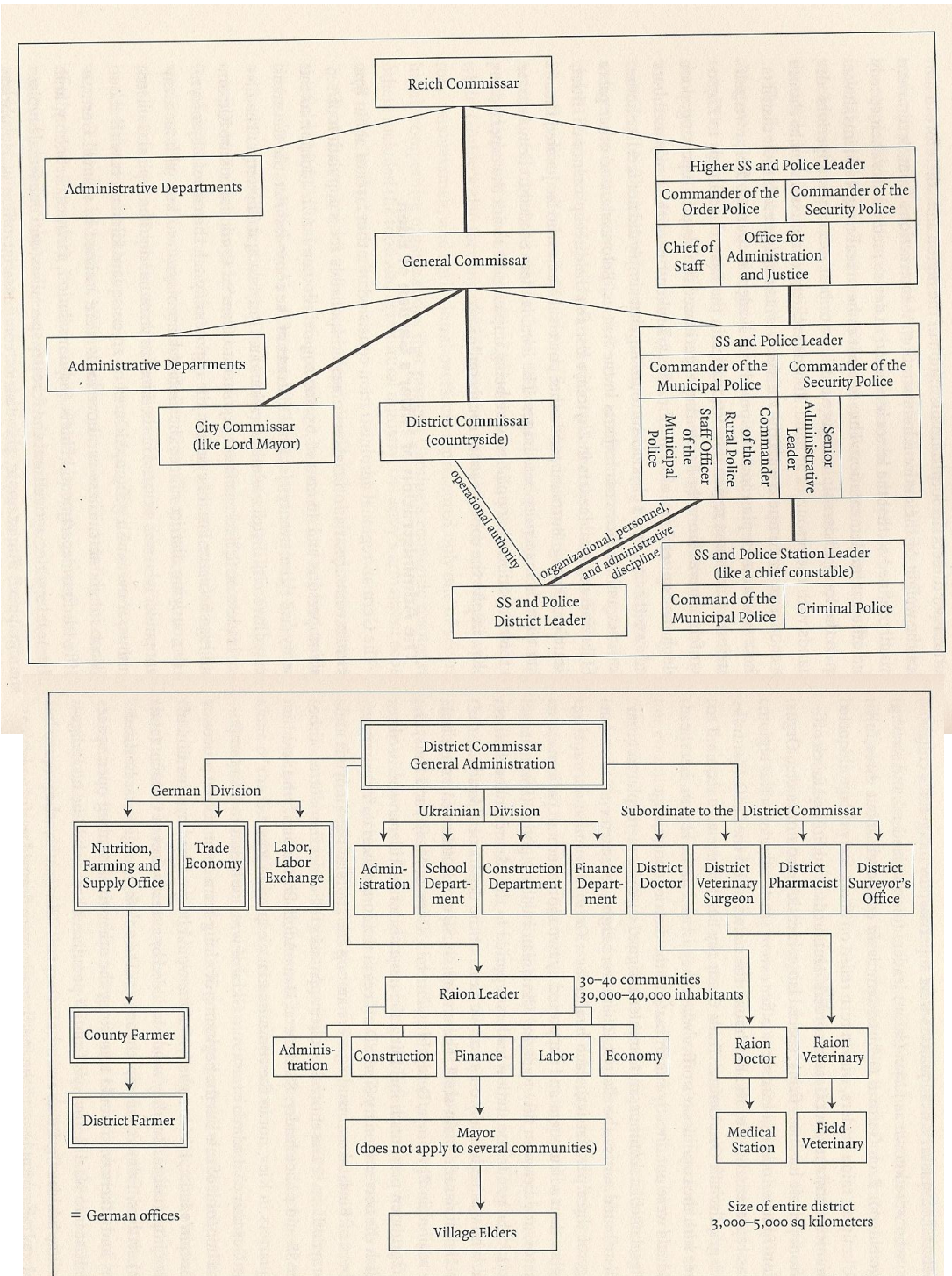
Figuur 1

- Nederlands Instituut Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Archief Nederlandse Oostcompagnie 176.42, kaarten.

Bijlage

- Lower, W. *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine* (North Carolina, 2005), blz 102, 103.

Bijlage

Organizational chart of a Gebietskommissariat in Ukraine
 (U.S. Holocaust Memorial Museum, Acc. 1996.A.269 Zhytomyr Oblast' Records, reel 5, 1465-1-1)